



NEMIS VA O'ZBEK MAQOLLARIDA HAYVON VA O'SIMLIK NOMLARINING STRUKTUR-TIPOLOGIK TAHLILI

Raximova Malika Sultonovna,

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti.

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v19iA.1802>

MAQOLA HAQIDA/О СТАТЬЕ

Qabul qilindi: 17-avgust 2026-yil

Tasdiqlandi: 19-avgust 2026-yil

Jurnal soni: 19-A

Maqola raqami: 38

**KALIT SO'ZLAR/КЛЮЧЕВЫЕ
СЛОВА**

paremiologiya, maqol, nemis tili, o'zbek tili, zoonim, fitonim, hayvon nomlari, o'simlik nomlari, struktur-tipologik tahlil, qiyosiy tahlil, paremiologik birlik, grammatik model, struktur xususiyat

ANNOTATSIYA/АННОТАЦИЯ

Mazkur maqolada nemis va o'zbek maqollarida uchraydigan hayvon hamda o'simlik nomlarining struktur-tipologik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinib, ularning paremiologik birliklar tarkibidagi grammatik qurilishi, sintaktik mavqei va mazmuniy vazifalari yoritiladi. Shuningdek, zoonim va fitonim komponentli maqollarning ikki tilda shakllanish modellari, struktur o'xshashlik va tafovutlari hamda milliy tafakkur bilan bog'liq tipologik belgilarini aniqlash orqali nemis va o'zbek paremiologik tizimlarining o'ziga xos jihatlari ochib beriladi. Tahlil jarayonida zoonim va fitonim komponentlarning maqol tarkibidagi sintaktik mavqei, grammatik shakllanishi, semantik yuklamasi hamda obraz yaratish imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratiladi. Nemis va o'zbek tillaridagi paremiologik birliklarning qiyosi orqali umumiy struktur modellar bilan bir qatorda, har bir tilning grammatik tabiati va milliy-madaniy tajribasi bilan belgilanadigan o'ziga xos qurilishlar ham aniqlanadi. Shuningdek, hayvon va o'simlik nomlarining nominativ ma'nodan ko'chma, baholovchi va ramziy ma'noga o'tish xususiyatlari, ularning maqolning umumlashgan mazmunini shakllantirishdagi ishtiroki ham yoritiladi. Mazkur yondashuv zoonim va fitonimlarni ikki til paremiologiyasida faoliyat ko'rsatuvchi struktur-semantik hamda lingvomadaniy birliklar sifatida baholash imkonini beradi.

ABOUT THE PAPER

Accepted: 17 August 2026

Approved: 19 August 2026

Volume: 19-A

Paper number: 38

KEYWORDS

paremiology, proverb, German language, Uzbek language, zoonym, phytonym, animal names, plant names, structural-typological analysis, comparative analysis, paremiological unit, grammatical model, structural features

ANNOTATION

This article comparatively analyzes the structural and typological features of animal and plant names occurring in German and Uzbek proverbs, with particular attention to their grammatical organization, syntactic position, and semantic functions within paremiological units. In addition, the specific characteristics of the German and Uzbek paremiological systems are revealed by identifying the formation patterns of proverbs containing zoonymic and phytonymic components, their structural similarities and differences, as well as typological features associated with national modes of thinking. The analysis focuses on the syntactic position, grammatical structure, semantic load, and image-forming potential of zoonymic and phytonymic components within proverbs. A comparative examination of German and Uzbek paremiological units makes it possible to identify both common structural patterns and distinctive constructions determined by the grammatical nature and national-cultural experience of each language. Particular attention is also paid to the transformation of animal and plant names from their direct nominative meanings into figurative, evaluative, symbolic, and generalized meanings, as well as to their role in shaping the overall semantic content of proverbs. This approach makes it possible to consider zoonyms and phytonyms as active structural-semantik and linguocultural components functioning within the German and Uzbek paremiological systems.

Kirish

Nemis va o'zbek maqollarida hayvon hamda o'simlik nomlarining qo'llanishi ikki tilning grammatik qurilishi, obraz yaratish usuli va milliy tafakkur shakllarini qiyosiy o'rganish uchun muhim lingvistik material vazifasini bajaradi. Har ikki xalq paremiologiyasida zoonim va fitonim komponentlar maqolning mazmuniy markazini shakllantirish bilan birga, uning sintaktik tuzilishi, tarkibiy qismlar o'rtasidagi munosabat va umumlashgan hukmning ifodalanish tarziga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Nemis maqollarida hayvon yoki o'simlik nomi ko'pincha qat'iy grammatik modellarga birikib, ega, to'ldiruvchi, aniqlovchi yoki qiyos obyektini vazifasida kelishi mumkin bo'lsa, o'zbek paremlarida bunday birliklar gap bo'laklarining nisbatan erkin joylashuvi va obrazli parallelizm bilan uyg'unlashib namoyon bo'ladi. Struktur-tipologik yondashuv maqollarni faqat leksik tarkibi asosida emas, balki sodda va murakkab gap shakli, predikativ munosabatlar, sintaktik simmetriya, takror, qarama-qarshilik hamda qiyoslash kabi qurilish belgilariga ko'ra ham tahlil qilish imkonini beradi. Hayvon nomlari qatnashgan paremlarda insonning fe'l-atvori, ijtimoiy mavqei, mehnatga munosabati yoki muomala xususiyatlari jonivorlarning real yoki ramziy belgilariga ko'chirilsa, o'simlik nomli maqollarda o'sish, hosildorlik, ildiz, meva, pishish va nobud bo'lish singari tabiiy jarayonlar orqali hayotiy tajriba umumlashtiriladi.

Nemis tilining morfologik va sintaktik xususiyatlari maqol tarkibida komponentlarning grammatik jihatdan aniq bog'lanishini kuchaytirsa, o'zbek tilining agglutinatib tabiati zoonim va fitonimlarning turli qo'shimchalar orqali semantik hamda sintaktik vazifalarini kengaytirishga sharoit yaratadi. Ikki til materialini o'zaro qiyoslash bir xil hayvon yoki o'simlik nomi qatnashgan maqollarning shaklan o'xshash bo'lishi ularning mazmunan ham to'la teng ekanini anglatmasligini,

chunki obrazning talqini xalqning tarixiy tajribasi va madaniy qarashlari bilan belgilanayotganini ko'rsatadi. Ayrim paremlarda bir xil struktur model turli zoonim yoki fitonimlar bilan to'ldirilishi mumkinligi esa maqol qurilishida universal sintaktik qoliqlar bilan milliy obrazlar o'rtasidagi o'zaro munosabat mavjudligini namoyon etadi. Shu jihatdan nemis va o'zbek maqollarini struktur-tipologik o'rganish paremiologik birliklarning shakliy muvofiqligi, grammatik tafovuti, komponentlar joylashuvi va obrazli mazmunning tuzilishga ta'sirini bir butun tizim doirasida ochib berishga xizmat qiladi. Bunday qiyosiy tahlil zoonim va fitonimlarning maqol tarkibida oddiy nominativ birlik sifatida emas, balki til qurilishi bilan madaniy tafakkurni o'zaro bog'lovchi faol struktur-semantik unsur sifatida namoyon bo'lishini aniqlash uchun nazariy asos yaratadi.

Adabiyotlar tahlili

G.L. Permyakovning struktur paremiologiya sohasidagi qarashlari maqollarni tasodifiy shakllangan xalq iboralari sifatida emas, balki ichki qurilish qonuniyatlariga ega bo'lgan modellashtiriladigan birliklar tizimi sifatida o'rganishga yo'l ochadi. Olim paremiologik birliklarning mazmuniy tuzilishi bilan ularning shakliy tashkil topishi o'rtasidagi munosabatni aniqlashga alohida ahamiyat berib, maqollarni muayyan mantiqiy vaziyatlarning til vositasidagi ifodasi sifatida talqin qiladi. Bunday yondashuv nemis va o'zbek maqollaridagi hayvon hamda o'simlik nomlarini struktur-tipologik qiyoslashda zoonim yoki fitonimning qaysi sintaktik qolip ichida joylashgani, qanday munosabatni shakllantirgani va mazmuniy markaz vazifasini qay darajada bajarganini aniqlash uchun muhimdir. Permyakov taklif etgan struktur tamoyil asosida bir xil hayotiy vaziyat turli tillarda boshqa-boshqa obraz va grammatik qurilish orqali ifodalanishi mumkinligi hisobga olinadi, shu

sababli nemis hamda o'zbek paremalaridagi tashqi farqlar ularning ichki tipologik yaqinligini inkor etmaydi [11].

Y.G. Zavalishina esa rus va ingliz paremiologiyasidagi zoonim hamda fitonimlarni etnik mentalitet bilan bog'liq holda tadqiq etib, hayvon va o'simlik obrazlarining xalq dunyoqarashini ifodalashdagi imkoniyatlarini qiyosiy material asosida yoritgan. Uning yondashuvida tabiatga mansub nomlar maqol tarkibidagi oddiy nominativ komponent bo'lib qolmay, muayyan jamoaning inson xulqi, ijtimoiy munosabatlar, mehnat, ehtiyoqkorlik, kuch, zaiflik va boshqa tushunchalarga bergan bahosini tashuvchi madaniy belgi sifatida namoyon bo'ladi [15]. Zavalishinaning kuzatishlari nemis va o'zbek paremalarini qiyoslashda bir zoonimning ikki xalq ongida aynan bir xil assotsiativ yukni ifodalashi shart emasligini, shu bois struktur muvofiqlik bilan semantik muvofiqlikni alohida tekshirish zarurligini ko'rsatadi. Hayvon yoki o'simlik nomi ikki tilda grammatik jihatdan bir xil pozitsiyada kelgan taqdirda ham uning obraz yaratish imkoniyati, baholovchi xususiyati va madaniy ishorasi o'zaro farqlanishi mumkin. Permyakovning modellashirish tamoyili Zavalishinaning etnomadaniy talqini bilan birgalikda qo'llanganda paremalarning shakliy qolipi bilan milliy mazmuni o'rtasidagi bog'lanishni chuqurroq ochishga imkon beradi [11; 15]. Shu asosda nemis va o'zbek maqollaridagi zoonim hamda fitonimlar struktur-tipologik tasnifning oddiy tarkibiy elementi emas, balki grammatik model va etnik tafakkur birlashadigan lingvomadaniy tayanch nuqta sifatida baholanishi mumkin.

A.A. Kipriyanovanning turli tillar frazeologiyasi va paremiologiyasidagi zoomorfizmlarning funksional xususiyatlariga bag'ishlangan tadqiqotlari hayvon obrazlarining barqaror birliklar tarkibida qanday vazifa bajarishini aniqlash uchun muhim nazariy asos yaratadi [4; 5]. Tadqiqotchi rus, ingliz, fransuz va yangi yunon tillari materiallari orqali zoomorf birliklarning ma'nosi hayvon nomining lug'aviy mazmuni bilangina belgilanmasdan, unga birikkan assotsiativ, baholovchi va obrazli xususiyatlar orqali shakllanishini ko'rsatishga e'tibor qaratgan [4]. Ushbu qarash nemis va o'zbek maqollarini o'rganishda zoonimning gap tarkibidagi grammatik mavqe bilan uning insonga ko'chirilgan tavsifiy ma'nosini bir-biridan ajratmay tahlil qilish zarurligini anglatadi. Masalan, hayvon nomining ega vazifasida qo'llanishi bilan qiyos obyekt, sifatlovchi belgi yoki ko'chma baho tashuvchisi sifatida ishtirok etishi struktur jihatdan boshqa-boshqa paremiologik modellarning shakllanishiga sabab bo'ladi. Kipriyanova yo'nalishidagi funksional tahlil nemis va o'zbek tillarida ayni bir zoologik obrazning qaysi sintaktik qurilishga moslashishi va qanday insoniy xususiyatni ifodalashini tizimli ravishda qiyoslash imkonini beradi [4; 5].

T.V. Fyodorovanning ingliz zoomorf maqol va matallarining qo'llanishi hamda intonatsion tashkil topishiga doir tadqiqotlari esa paremaning strukturasi faqat yozma grammatik shakl bilan chegaralanmasligini ko'rsatadigan muhim jihatni yuzaga chiqaradi. Uning tadqiqot yo'nalishidan kelib chiqadigan metodik xulosa shuki, zoonimli parema nutqda aytilganda urg'u, ohang, ritmik bo'linish va kommunikativ maqsad uning tarkibiy qismlari o'rtasidagi mazmuniy munosabatni yanada aniqlashtirishi mumkin [1]. Nemis maqollaridagi qat'iy sintaktik tartib bilan o'zbek maqollariga xos ritmik parallelizmi qiyoslashda ushbu yondashuv paremiologik tuzilmaning faqat morfologik yoki sintaktik emas, balki fonetik-kommunikativ tomonini ham hisobga olishga undaydi. O'zbek xalq maqollarining amaliy til materiali Mirzayev, Musoqulov va Sarimsoqov hamda keyingi nashrda Turdimov ishtirokida jamlangan to'plamlarda keng aks etgan [7; 8]. Kipriyanovanning funksional-semantik qarashlari zoonimning obraz yaratish mexanizmini tushuntirsa, Fyodorova yo'nalishi ayni obrazning tayyor maqol tarkibida nutqiy ta'sir kuchini qanday olishini aniqlashga yordam beradi [1; 4; 5]. Shu tariqa zoonimli nemis va o'zbek maqollarining tipologiyasi hayvon nomlarini sanab chiqish bilan emas, ularning grammatik o'rni, obrazli vazifasi, baholash imkoniyati va nutqiy faolligini o'zaro bog'langan belgilar sifatida tekshirish orqali mukammallashadi.

E.A. Osheva paremiologik makonni struktur-semantik, kommunikativ-pragmatik va lingvomadaniy xususiyatlar o'zaro kesishadigan murakkab til muhiti sifatida o'rganib, rus hamda ingliz paremalarining modellashirilishi va variantlashuviga alohida e'tibor qaratgan [9; 10]. Uning qarashlarida maqolning tayyor shaklda avloddan avlodga o'tishi ushbu birlik mutlaqo o'zgarmaydi degan ma'noni bermaydi, chunki bir struktur model nutq va madaniy sharoitga qarab turlicha leksik tarkib bilan yuzaga chiqishi mumkin [9]. Mazkur fikr nemis va o'zbek zoonim hamda fitonim komponentli maqollarida bir qurilish qolipining turli hayvon yoki o'simlik nomlari orqali to'ldirilish holatlarini alohida tip sifatida ajratish imkoniyatini beradi. Oshevaning struktur-semantik modellashirishga doir yondashuvi paremalarni sodd

yoki murakkab gap shakliga ko'ra ajratish bilangina cheklanmay, ular tarkibidagi semantik munosabatning qanday grammatik vosita bilan shakllantirilganini aniqlashni ham talab qiladi [9; 10]. Shu sababli nemis va o'zbek materialida sabab va oqibat, shart va natija, qiyos, ziddlik, tenglashtirish hamda umumlashtirish munosabatlari zoonim yoki fitonim atrofida qanday qurilganini tekshirish struktur-tipologik tavsifning muhim bosqichi bo'la oladi.

M.A. Kulkova rus va nemis paremiologik materiallarini kognitiv hamda diskursiv jihatdan o'rganib, xalqona barqaror birliklarning tabiiy hodisalar, tajriba va madaniy bilimlarni til shakliga aylantirish mexanizmlariga katta e'tibor bergan [6; 14]. Uning rus va nemis paremiologiyasiga oid ishlari nemis materialini boshqa til bilan qiyoslashda tayyor ekvivalent izlashdan ko'ra, paremaning qanday kognitiv modelga asoslangani va mazkur model qanday til vositalari bilan ifodalanganini aniqlash samaraliroq ekanini ko'rsatadi [6]. Bu tamoyil o'zbek maqollariga tatbiq etilganda daraxt, meva, urug', ildiz, gul, ot, it, bo'ri yoki boshqa tabiat nomlarining o'zaro leksik tengligi emas, ular vositasida yaratilgan vaziyat modeli birinchi o'ringa chiqadi. O'zbek paremiologik fondidagi bunday obrazlarning xalqona semantikasi va qo'llanishi Shomaqsudov hamda Shorahmedovning maqol va hikmatlar jamlangan manbalarida ham kuzatiladi [12; 13]. Kulkova yondashuvi orqali nemis va o'zbek paremalaridagi o'simlik hamda hayvon obrazlarini insonning kuzatuv tajribasi, tabiat bilan munosabati va ijtimoiy xulqni baholash usullariga bog'langan konseptual tuzilmaning sifatida o'rganishi mumkin. Oshevaning model va variant haqidagi qarashlari bilan Kulkovanning kognitiv-diskursiv yondashuvi uyg'unlashtirilganda parema qurilishidagi grammatik o'xshashlik ortida turli madaniy mazmun, shakliy tafovut ortida esa umumiy tafakkur modeli yashirinishi mumkinligi yanada ravshanlashadi [6; 9; 10].

R.I. Galimullinaning zoonim komponentli paremiologik birliklarga bag'ishlangan izlanishlari struktur, leksik-semantik, kognitiv va kommunikativ xususiyatlarni birgalikda o'rganishga qaratilgani bilan nemis va o'zbek paremalarini tipologik tahlil qilish uchun muhim metodik tajriba beradi. Uning rus, ingliz va tatar tillari materiallari asosidagi ishlari hayvon nomi qatnashgan maqollarni semantik tashkil topishi, kognitiv talqini, ramziy mazmuni va kommunikativ imkoniyatlari jihatidan qiyoslash yo'nalishlari ishlab chiqilgan [2; 3]. Galimullina tadqiqotlari zoonimning parema ichidagi vazifasini aniqlashda hayvonning biologik xususiyatidan ko'ra til jamoasi tomonidan unga birlashtirilgan barqaror belgilar ko'pincha ustun ahamiyat kasb etishini ko'rsatadigan qiyosiy tahlilga tayanadi [2]. Bu tamoyil nemis va o'zbek maqollarida bir hayvon nomining jasurlik, makkorlik, sadoqat, ochko'zlik, mehnatsevarlik yoki nodonlik kabi turli tavsiflarni ifodalashi mumkinligini oldindan tayyor ekvivalentlarga tayanmasdan tekshirishni talab etadi.

M.A. Kulkova nemis hamkorlikdagi zoonim komponentli paremalar haqidagi kognitiv-diskursiv tadqiqotlar ham hayvon obrazining barqaror birlikda faqat lug'aviy ma'no emas, balki muayyan kommunikativ vaziyatda faollashadigan madaniy bilimni tashishini ko'rsatadi [3]. Nemis va o'zbek materialini shu mezon asosida guruhlash zoonim yoki fitonim ishtirok etgan paremalarni komponentning joylashuvi, predikativ aloqa turi, sintaktik to'liqlik, qiyosiy model, parallel qurilish va semantik ko'chish xususiyatlari bo'yicha o'zaro taqqoslash imkonini kengaytiradi. Galimullina zoonimlarga ko'proq e'tibor qaratgan bo'lsa-da, uning komponentning kognitiv-semantik tashkil topishini tekshirish usuli fitonimli maqollarga ham metodologik jihatdan tatbiq qilinishi mumkin, bunda o'simlik nomining bevosita tabiiy belgisi bilan uning xalq tafakkuridagi ikkilamchi mazmuni farqlanadi [2]. Shunday yondashilganda nemis va o'zbek paremiologiyasidagi hayvon hamda o'simlik nomlari leksik birliklarning oddiy to'plami ko'rinishidan chiqib, muayyan struktur qolipda faoliyat ko'rsatadigan, semantik vazifaga ega va madaniy xotirani tashuvchi komponentlar tizimini hosil qiladi.

Ko'rib chiqilgan tadqiqotchilarning yondashuvlari o'zaro bir xil bo'lsa-da, Permyakovdagi struktur model, Zavalishinadagi etnik mazmun, Kipriyanovadagi funksional xususiyat, Fyodorovadagi nutqiy tashkil topish, Oshevadagi struktur-semantik variantlilik, Kulkovadagi kognitiv-diskursiv talqin hamda Galimullinadagi zoonimlarning kognitiv-semantik tasnifi yagona qiyosiy metodologiyada bir-birini to'ldiradi [1; 9; 14]. O'zbek paremiologik materialini bevosita tahlil qilishda esa Shomaqsudov va Shorahmedov, Mirzayev, Musoqulov, Sarimsoqov hamda Turdimov tomonidan tuzilgan maqollar to'plamlari tadqiqotning faktik bazasini boyitishga xizmat qiladi [7; 8; 12; 13]. Aynan shu ko'p mezonli tahlil nemis va o'zbek maqollarida tabiat obrazlari qanday qilib turlicha grammatik shakllarga joylashgani, qay tarzda umumlashgan hukm yaratgani va ikki xalqning olamni tasniflash tajribasida qanday

o'ziga xos vazifa bajarganini aniqlashga imkon beradigan ilmiy yo'nalishni belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda nemis va o'zbek maqollaridagi zoonim va fitonim komponentlarning struktur-tipologik xususiyatlarini aniqlash uchun tavsifiy, qiyosiy-tipologik, struktur, semantik-komponent hamda lingvomadaniy tahlil metodlari qo'llanildi. Tavsifiy metod asosida maqollarning grammatik va sintaktik qurilishi, zoonim hamda fitonimlarning gap tarkibidagi vazifasi belgilandi. Qiyosiy-tipologik metod orqali ikki tildagi paremiologik birliklarning umumiy struktur modellari va milliy til xususiyatlari bilan bog'liq farqlari aniqlandi. Struktur tahlilda komponentlarning joylashuvi, predikativ munosabat, parallelizm, zidlik, takror va qiyoslash kabi qurilish xususiyatlariga e'tibor qaratildi. Semantik-komponent tahlili hayvon va o'simlik nomlarining bevosita nominativ ma'nosi bilan maqol tarkibida yuzaga keladigan ko'chma, ramziy va baholovchi ma'nolarini farqlashga xizmat qildi. Lingvomadaniy yondashuv esa zoonim va fitonimlarning nemis hamda o'zbek xalq tafakkuridagi assotsiativ mazmuni, obrazlilik xususiyati va milliy-madaniy semantikasini ochib berishga yo'naltirildi.

Natijalar

Nemis va o'zbek maqollarida hayvon hamda o'simlik nomlarini struktur-tipologik jihatdan tadqiq etish metodologiyasi paremiologik birliklarning shakli qurilishi, grammatik tashkil topishi, semantik vazifasi va milliy-madaniy mazmunini o'zaro bog'liq holda o'rganishga asoslanadi. Tadqiqot materiali nemis va o'zbek tillaridagi zoonim hamda fitonim komponentli maqollarni mavzuviy mezon asosida saralash orqali shakllantirilib, har bir parema tarkibidagi tayanch komponentning gap qurilishidagi o'rni alohida belgilab boriladi. Dastlab tavsifiy metod yordamida maqollarning sintaktik tuzilishi, komponentlar tarkibi,

predikativ munosabatlari, grammatik shakllanishi va obraz hosil qiluvchi birliklari aniqlanib, keyingi qiyosiy kuzatuv uchun yagona tavsif mezon yaratiladi. Qiyosiy-tipologik metod nemis va o'zbek paremalaridagi o'xshash struktur modellarni hamda har bir tilning o'z grammatik tabiatidan kelib chiqadigan farqli qurilishlarni o'zaro taqqoslashga xizmat qiladi. Struktur tahlilda zoonim yoki fitonimning ega, to'ldiruvchi, aniqlovchi, predikativ markaz yoxud qiyosiy obraz sifatidagi vazifasi bilan bir qatorda, maqol tarkibidagi parallelizm, zidlik, takror, shartlilik va sababiy bog'lanishlarning tashkil topish xususiyatlari ham tekshiriladi.

Tipologik talqin jarayonida tashqi shakli bir-biriga o'xshamagan paremalar ortida umumiy mantiqiy model mavjudligi yoki shaklan yaqin maqollarning mazmunij jihatdan turlicha vazifa bajarishi mumkinligi alohida mezon sifatida hisobga olinadi. Semantik-komponent tahlili hayvon va o'simlik nomlarining bevosita lug'aviy ma'nosi bilan maqol tarkibida yuzaga kelgan ko'chma, baholovchi, ramziy hamda umumlashtiruvchi ma'nolari o'rtasidagi munosabatni aniqlash imkonini beradi. Lingvomadaniy talqin esa ayni bir zoonim yoki fitonimning nemis va o'zbek xalq tafakkurida qanday assotsiativ belgilarga ega bo'lishini, qaysi insoniy sifat yoki hayotiy vaziyat bilan bog'lanishini hamda struktur modelning madaniy mazmuni ifodalashdagi rolini ochishga qaratiladi. Tadqiqotdagi kuzatuvlarning ishonchligini oshirish uchun bir xil tipga mansub paremalar alohida guruhlariga ajratilib, ularning grammatik qurilishi, semantik yo'nalishi va obrazli komponenti o'zaro mos mezonlarda tekshiriladi. Mazkur metodologik tizim nemis va o'zbek maqollaridagi hayvon hamda o'simlik nomlarini faqat lug'aviy birlik sifatida emas, balki paremaning struktur skeletini, mazmunij yo'nalishini va milliy obrazini bir vaqtda shakllantiruvchi faol filologik komponent sifatida tavsiflash imkonini beradi.

1-jadval

Nemis va o'zbek maqollarida zoonim va fitonim komponentlarni struktur-tipologik tadqiq etish mezonlari

Tadqiqot yo'nalishi	Tahlil obyekti	Qo'llanadigan metod	Aniqlanadigan filologik xususiyat
Struktur tahlil	Zoonim va fitonim qatnashgan maqollarning grammatik qurilishi	Tavsifiy va sintaktik tahlil	Komponentlarning gap tarkibidagi o'rni, predikativ aloqa, parallelizm, zidlik va qurilish modeli
Tipologik qiyoslash	Nemis va o'zbek maqollarining o'zaro shakli munosabati	Qiyosiy-tipologik metod	Universal struktur qoliplar, milliy grammatik farqlar va funksional muvofiqlik
Semantik-komponent tahlili	Hayvon va o'simlik nomlarining paremiologik ma'nosi	Komponent va kontekstual tahlil	Bevosita, ko'chma, ramziy, baholovchi hamda umumlashtiruvchi ma'nolarning shakllanishi
Lingvomadaniy talqin	Zoonim va fitonimlarning milliy obraz yaratish xususiyati	Lingvomadaniy va konseptual tahlil	Nemis va o'zbek tafakkuriga xos assotsiatsiyalar, madaniy belgilar hamda obrazning struktur model bilan aloqasi

1-jadvalda nemis va o'zbek maqollarida hayvon hamda o'simlik nomlarini filologik jihatdan tadqiq etishning asosiy yo'nalishlari tizimlashtirilgan. Unda struktur tahlil orqali paremiologik birliklarning grammatik qurilishi, komponentlarning gap tarkibidagi o'rni va sintaktik munosabatlari aniqlanishi nazarda tutiladi. Qiyosiy-tipologik yondashuv ikki tildagi maqollarning umumij qurilish modellarini hamda millij til xususiyatlari bilan bog'liq farqli jihatlarini belgilashga imkon beradi. Semantik-komponent tahlili zoonim va fitonimlarning bevosita lug'aviy ma'nodan ko'chma, ramziy va baholovchi mazmunga o'tish mexanizmlarini ochib berishga xizmat qiladi. Lingvomadaniy tahlil orqali esa hayvon va o'simlik obrazlarining nemis hamda o'zbek xalq tafakkurida shakllangan assotsiativ mazmuni, qadriyatlar tizimi va hayotij tajriba bilan aloqasi aniqlanadi. Jadvalda keltirilgan mezonlarning o'zaro uyg'un qo'llanishi zoonim va fitonim komponentli maqollarni shakl, mazmun, vazifa va millij-madaniy xususiyatlar birligida izchil tavsiflash uchun yaxlit metodologik asos yaratadi.

Muhokama

Nemis va o'zbek maqollarida hayvon hamda o'simlik nomlarining qo'llanishini struktur-tipologik jihatdan qiyoslash shuni ko'rsatadiki, zoonim va fitonimlar paremiologik birliklarning faqat lug'aviy tarkibini boyituvchi nominativ vositalar emas, balki maqolning grammatik qurilishi, obrazlilik darajasi va umumlashgan mazmunini shakllantiruvchi

muhim struktur-semantik komponentlardir. Ularning maqol tarkibidagi mavqei ikki tilda ham turlicha bo'lib, ayrim hollarda ega yoki to'ldiruvchi, boshqa holatlarda qiyos obyekti, aniqlovchi yoxud predikativ mazmunni yuzaga keltiruvchi markaz sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan zoonim va fitonimning grammatik mavqei uning paremiologik mazmunni shakllantirishdagi funksiyasi bilan bevosita bog'liq.

Nemis maqollarining strukturasi kuzatilganda, zoonim va fitonim komponentlarning grammatik jihatdan aniq bog'langan sintaktik qurilmalar tarkibida faol qo'llanishi ko'zga tashlanadi. Nemis tilining sintaktik tizimiga xos bo'lgan komponentlar o'rtasidagi grammatik munosabatlarning aniqliqi maqolning mazmunij markazini ixcham va mantiqan izchil shakllantirishga xizmat qiladi. Hayvon nomlari ko'pincha inson xatti-harakatini bilvosita tavsiflovchi obraz sifatida ishlatilib, hayvonning xalq tajribasida shakllangan muayyan belgisi insonning xarakteriga ko'chiriladi. Bunday holatda zoonimning nominativ ma'nosi ikkilamchi baholovchi ma'no bilan to'ldiriladi. Masalan, hayvonning kuchlilik, ayyorlik, qo'rqqqlik, sodiqlik yoki mehnatsevarlik kabi xususiyatlari maqol doirasida insonij munosabatlarni izlash vositasiga aylanadi.

O'zbek maqollarida esa zoonim komponentlarning struktur imkoniyatlari nisbatan ixcham, ritmik va obrazli sintaktik qurilmalar bilan

uyg'unlashadi. O'zbek paremlarida gap bo'laklarining joylashuvi faqat grammatik munosabatni emas, balki ohang, parallelizm va mazmuniy urg'uni ham belgilashi mumkin. Ayniqsa, ikki komponentli yoki qarama-qarshi qurilmaga asoslangan maqollarda hayvon nomi birinchi qismdagi obrazni ikkinchi qismdagi hukm bilan bog'lab turuvchi semantik tayanch vazifasini bajaradi. Shu sababli o'zbek maqollarida zoonimlarning struktur funksiyasini faqat sintaktik mavqe orqali emas, balki maqolning ritmik va kompozitsion yaxlitligi bilan birgalikda baholash lozim.

Ikki til materialining qiyosi shuni ko'rsatadiki, zoonim komponentlarning struktur jihatdan o'xshashligi har doim ham ularning semantik va lingvomadaniy jihatdan to'liq muvofiqligini anglatmaydi. Bir xil hayvon nomi ikki xalq paremiologiyasida mavjud bo'lishi mumkin, biroq uning asosida shakllangan obraz va baholash mazmuni turlicha bo'ladi. Buning sababi hayvonlarning real biologik xususiyatlaridan ko'ra, xalqning tarixiy tajribasi, xo'jalik faoliyati, kundalik kuzatuvlari va madaniy tasavvurlarida mazkur hayvonga berilgan bahoning muhimligidir. Demak, struktur-tipologik qiyosda "bir xil komponent — bir xil ma'no" tamoyiliga tayanish yetarli emas; komponentning maqol tarkibidagi funksiyasi va kontekstual semantikasi ham hisobga olinishi zarur.

Fitonim komponentlarning qo'llanishida ham ikki til o'rtasida muayyan umumiylik va farqlar kuzatiladi. O'simlik nomlari ko'pincha o'sish, ildiz otish, hosil berish, gullash, pishish, qurish yoki nobud bo'lish kabi tabiiy jarayonlarni inson hayoti bilan bog'lash imkonini beradi. Shu asosda fitonimlar maqollarda mehnat samarasi, nasl, tarbiya, tajriba, kamolot va hayot davomiyligini ifodalovchi obrazlarga aylanadi. Biroq bunday obrazlarning konkret mazmuni har bir xalqning tabiat bilan munosabati va tarixiy-madaniy tajribasiga ko'ra farqlanadi. O'zbek maqollarida dehqonchilik va bog'dorchilik tajribasi bilan bog'liq o'simlik obrazlarining faol ishlatilishi tabiiy muhit va xo'jalik madaniyatining paremiologik tafakkurga ta'sirini ko'rsatadi. Nemis maqollarida ham o'simliklarga oid obrazlar mavjud bo'lib, ular ko'pincha inson tajribasini umumlashtiruvchi ramziy vosita sifatida xizmat qiladi.

Struktur jihatdan zoonim va fitonim komponentlar o'rtasida ham muayyan farq mavjud. Zoonimlar ko'proq harakat, xulq-atvor va xarakter bilan bog'liq predikativ munosabatlarni shakllantirishga moyil bo'lsa, fitonimlar holat, jarayon, o'sish va natija kabi semantik munosabatlarni ifodalashda faolroq namoyon bo'ladi. Shu bois hayvon nomlari ishtirokidagi maqollarda harakat va qarama-qarshilikka asoslangan modellar, o'simlik nomlari ishtirokidagi maqollarda esa sabab-natija, rivojlanish va qiyoslashga asoslangan modellar ko'proq kuzatilishi mumkin. Bu farq zoonim va fitonimlarning paremiologik tizimdagi funksional ixtisoslashuvini ko'rsatadi.

Maqollarning sintaktik qurilishida parallelizm va antitezaning qo'llanishi ham alohida ahamiyatga ega. Nemis va o'zbek maqollarida qarama-qarshi mazmuni hayvon yoki o'simlik obrazlari orqali berish umumlashtirilgan hukmning ta'sirchanligini kuchaytiradi. Bunda ikki komponent o'rtasidagi formal parallelizm mazmuniy qarama-qarshilikni aniqroq ko'rsatishi mumkin. O'zbek maqollarida bunday parallel qurilish ko'pincha qisqa va ritmik shaklda berilib, esda saqlanishni osonlashtiradi. Nemis maqollarida esa grammatik jihatdan to'liqroq predikativ tuzilma mantiqiy munosabatlarning aniqligini ta'minlaydi. Har ikki holatda ham struktur shakl maqolning kommunikativ ta'sirchanligini kuchaytiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Qiyosiy materiallar yana bir muhim jihatni ko'rsatadi: zoonim va fitonimlar maqolning struktur modelini faqat to'ldiribgina qolmay, ayrim hollarda mazkur modelning semantik yo'nalishini ham belgilaydi. Masalan, hayvon nomining qo'llanishi maqolni inson xulqini baholashga yo'naltirsa, o'simlik nomining ishtiroki uni hayotiy tajriba, mehnat yoki

avlodlar davomiyligi bilan bog'lashi mumkin. Shunday qilib, komponentning leksik tabiati bilan maqolning sintaktik modeli o'rtasida o'zaro ta'sir mavjud. Bu holat paremiologik birliklarni struktur va semantik jihatdan alohida-alohida emas, balki yaxlit birlik sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Umuman, nemis va o'zbek maqollaridagi zoonim va fitonim komponentlarning qiyosiy tahlili ikki til paremiologiyasida universal va milliy xususiyatlarning birgalikda mavjudligini ko'rsatadi. Universal jihat hayvon va o'simlik obrazlari orqali inson hayoti, xulqi va tajribasini umumlashtirishda namoyon bo'lsa, milliy xususiyat mazkur obrazlarning tanlanishi, sintaktik qurilishi, baholanishi va assotsiativ mazmunida yuzaga chiqadi. Shu sababli struktur-tipologik yondashuv paremlarni faqat grammatik qoliqlar asosida tasniflash bilan cheklanmay, ularning strukturalari va lingvomadaniy mazmuni o'rtasidagi munosabatni ham ochib berishi bilan ahamiyatlidir.

Xulosa

Nemis va o'zbek maqollarida hayvon hamda o'simlik nomlarining struktur-tipologik xususiyatlarini qiyosiy o'rganish paremiologik birliklarning shakliyl qurilishi bilan ularning milliy mazmuni bir-biridan ajralmagan holda namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Zoonim va fitonim komponentlar ikki tilda ham maqolning mazmuniy tayanchini tashkil etsa-da, ularning gap tarkibidagi joylashuvi, grammatik bog'lanishi, predikativ vazifasi va obraz yaratish usuli har bir tilning ichki qurilish qonuniyatlariga muvofiq shakllanadi. Nemis paremlarida sintaktik tartib va grammatik aloqalarning nisbatan qat'iyligi ko'zga tashlansa, o'zbek maqollarida ixchamlik, parallel qurilish, elliptik ifoda va mazmuniy muvozanatning faol qo'llanishi struktur o'ziga xoslikni yuzaga keltiradi. Hayvon nomlari ko'proq insonning xulqi, ijtimoiy munosabati va xarakter belgilarini obrazlashtirishga xizmat qilsa, o'simlik nomlari hayot davomiyligi, mehnat samarasi, tarbiya, nasl, tajriba va kamolot bilan bog'liq ma'nolarni mujassamlashtirish xususiyatiga ega ekanligi kuzatiladi. Ikki til materialidagi o'xshash obrazlarning bir xil struktur modelda uchrashi ularning to'liq semantik tengligini anglatmaydi, shu bois kelgusidagi tadqiqotlarda shakliyl muvofiqlik, funksional yaqinlik va lingvomadaniy mazmun alohida mezonlar asosida baholanishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Nemis va o'zbek maqollarini tipologik guruhlariga ajratishda faqat hayvon yoki o'simlik nomining mavjudligiga tayanmasdan, uning gap qurilishidagi vazifasi, ko'chma ma'nosi, baholovchi xususiyati va boshqa komponentlar bilan hosil qilgan munosabatini ham hisobga olish ilmiy tasnifning aniqligini oshiradi. Tadqiqot doirasini kengaytirishda zoonim va fitonim komponentli paremlarni mavzuviy guruhlar, sintaktik modellar, semantik ko'chish turlari hamda milliy assotsiatsiyalar kesimida alohida kartotekaga jamlash keyingi qiyosiy kuzatuvlar uchun samarali manba yaratishi mumkin. Shuningdek, nemis va o'zbek paremiologiyasidagi to'liq ekvivalent, qisman muqobil hamda faqat bir tilga xos birliklarni ajratish tarjimashunoslik, lug'atshunoslik va lingvomadaniy tadqiqotlarda amaliy ahamiyatga ega bo'lgan aniq mezonlarni shakllantirishga yordam beradi. Zoonim va fitonimlarning struktur-tipologik tavsifini korpus materiallari, kontekstual qo'llanish holatlari hamda xalq og'zaki nutqidagi real variantlar bilan boyitish maqollarning faqat lug'atlardagi barqaror shaklini emas, ularning zamonaviy nutqdagi yashovchanligini ham baholash imkonini beradi. Shu yo'nalishda yaratiladigan tizimli qiyosiy baza nemis va o'zbek xalqlarining tabiat obrazlari orqali fikrni qanday modellashtirishi, qaysi grammatik vositalarni afzal ko'rishi va bir xil hayotiy tajribani qanday turlicha paremiologik shaklga aylantirishini yanada aniqroq ochib beradigan mustaqil tadqiqot maydonini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Фёдорова Т. В. Особенности функционирования и интонационного оформления английских зооморфных пословиц и поговорок: автореферат диссертации кандидата филологических наук. —Иваново, 2001. —18 с.
2. Галимуллина Р. И. Когнитивно-семантический анализ структуры паремий с компонентом-зоонимом в татарском, русском и английском языках // Филологические науки. Вопросы теории и практики. —2021. —Т. 14. —№ 8. —С. 2602–2606.
3. Галимуллина Р. И., Кулькова М. А. Когнитивно-дискурсивное изучение паремиологических единиц с компонентом-зоонимом в английском и русском языках // Филология и культура. —2015. —№ 3 (41). —С. 82–89.

4. Киприянова А. А. Функциональные особенности зооморфизмов: на материале фразеологии и паремиологии русского, английского, французского и новогреческого языков: диссертация кандидата филологических наук. —Краснодар, 2002. —217 с.
5. Киприянова А. А. Функциональные особенности зооморфизмов: на материале фразеологии и паремиологии русского, английского, французского и новогреческого языков: автореферат диссертации кандидата филологических наук. —Краснодар, 2005. —23 с.
6. Кулькова М. А. Гетерогенные явления в паремиологической системе немецкого языка // Русская германистика: ежегодник Российского союза германистов. —Москва, 2013. —Т. 10. —С. 328–336.

7. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari. –Toshkent: Sharq, 2005. –512 b.
8. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B., Turdimov Sh. O'zbek xalq maqollari. –Toshkent: Sharq, 2019. –512 b.
9. Ошева Е. А. Лингвокультурная специфика паремиологического пространства: на материале русского и английского языков: диссертация кандидата филологических наук. – Пермь, 2013. –215 с.
10. Ошева Е. А. Лингвокультурная специфика паремиологического пространства: на материале русского и английского языков: автореферат диссертации кандидата филологических наук. –Пермь, 2013. –21 с.
11. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремиологии. – Москва: Наука, 2004. –236 с.
12. Шомаксудов Ш., Шорахмедов Ш. Маънолар махзани. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2001. –448 б.
13. Шомаксудов Ш., Шорахмедов Ш. Маънолар махзани. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2018. –448 б.
14. Цинеккер Т. Г., Кулькова М. А. Проблема становления паремиологии в Германии // Бодуэновские чтения: труды и материалы Международной научной конференции. –Казань, 2015. – С. 347–348.
15. Завалишина Ю. Г. Зоонимы и фитонимы в русской и английской паремиологии в аспекте этнического менталитета: диссертация кандидата филологических наук. –Курск, 2006. –126 с.